

УДК 712.03

В. Ф. Шпагін,*доцент кафедри фізіології та екології рослин ННЦ
"Інститут біології" Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

КОНЦЕПЦІЯ СТВОРЕННЯ ІСТОРИЧНОГО ПАРКУ У ПАРКОВІЙ ЧАСТИНІ БОТАНІЧНОГО САДУ КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Анотація: проаналізовано ландшафтні ідеї В.І. Беретті стосовно паркової частини ботанічного саду. Показано, що митець планував створити тут цілісний комплекс садово-палацового типу з головного будинку Університету і ботанічного саду, і для цього на ярисній частині ботанічного саду розбити пейзажний сад в англійському стилі. Підтверджена актуальність цих ідей В.І. Беретті для сьогодення.

Ключові слова: паркова частина, ботанічний сад, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, головний будинок Університету Св. Володимира, архітектор В.І. Беретті, ландшафтна архітектура, англійський сад, пейзажний сад, садово-палацовий комплекс.

У залежності від зв'язку ландшафтної архітектури парків з архітектурою забудови периферії парку, успішні міські парки можна розділити на дві групи: парки-космополіти, які змінюються у залежності від змін архітектури в оточенні парку, і історичні парки, створені у французькому чи англійському стилі, які залишаються незмінними і навпаки консервують історичне архітектурне середовище парку, яке склалося у пору його створення. У цьому сенсі паркова частина ботанічного саду до сьогодення залишається інертною. Пояснення просте: в ній практично відсутні відкриті у довкілля простори, через які оточуюча архітектура візуально проникала б у паркові простори (див. Фото 1 і 2).

На сьогодні для паркової частини існує можливість подальшого розвитку ландшафтної архітектури у будь-якому з вищенаведених напрямків. Однак процеси, які відбуваються в оточенні парку, а саме швидка забудова оточення ботанічного саду багатопверховими житловими будинками, здатні унеможливити створення тут історичного саду. Ми повинні розуміти, що можемо втратити. Відповідно, метою цієї статті є дослідження можливості створення історичного парку в ботанічному саду Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Фото 1. Вид на паркову частину ботанічного саду з висоти пташиного польоту

Фото 2. Вид з яру на головний будинок університету

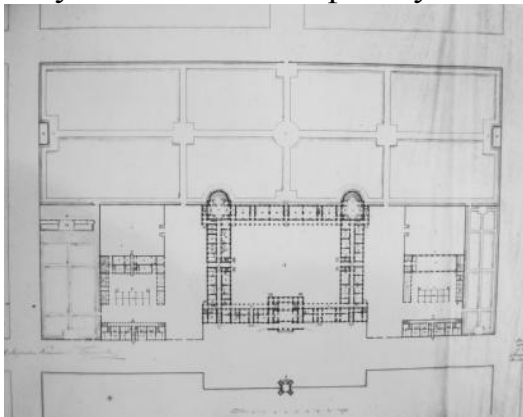
Для цього спочатку дослідимо ландшафтні ідеї видатного архітектора Вікентія Івановича Беретті, за проектом і під безпосереднім керівництвом якого був зведений головний будинок Університету Св. Володимира і з ім'ям якого пов'язане створення ботанічного саду на зламі 30-х – 40-х років 19 століття, а потім концептуально перевіримо актуальність тих ідей для сьогодення.

Київський період творчості В.І. Беретті ґрунтовно досліджений академіком архітектури П.Ф. Альошиним [1], мистецтвознавцем Б.С. Бутник-Сіверським [2] і архітектором Н.А. Грицаєм [3]. Автори, зокрема, детально проаналізували архітектурні ідеї митця, пов'язані з проектуванням та будівництвом головного будинку Університету Св.Володимира. Проте роботі В.І. Беретті над університетським ботанічним садом не було приділено належної уваги. За словами Б.С. Бутник-Сіверського, «це не дало б нічого нового до характеристики діяльності архітектора» [3, с. 134]. Це зумовило необхідність проведення нами окремого дослідження, звернення до архівних матеріалів і здійснення аналізу історичних фактів та подій.

Дійсний член Академії архітектури УРСР П.Ф. Альошин визнавав головну будівлю Університету спорудою палацового типу. Палацова архітектура з характерною для неї виразністю і тенденцією домінування над оточенням ставить перед архітекторами жорсткі вимоги щодо вибору місця її розташування та організації відповідного архітектурного середовища. Саме так поставився до вибору місця митець. Добре відомо, що він у червні-липні 1835 року особисто оглянув запропоноване місце майбутнього будівництва, яке на той час являло собою поле поза межами міста. Маючи можливість відхилити пропозицію, він все ж визнав те місце «...весьма удобным...» [4, с. 84].

Чим сподобалося В.І. Беретті місце, вибране для головного будинку, і на які ідеї воно його надихнуло стає зрозумілим з подальших дій В.І. Беретті, описаних Б.С. Бутник-Сіверським. По-перше, В.І. Беретті запропонував відбити вулицю Університетську (зараз це вул. Володимирська) прямо на Десятинну та Андріївську церкви. Ця ідея була підтримана, а її реалізація дозволила поєднати

Університет з такими значущими для Києва спорудами. Далі, у 1841 році, коли монументальність східного фасаду головного будинку Університету стала для всіх очевидною, В.І. Беретті запропонував пов'язати Університет з центром Печерська і Лаврою проспектом. За його проектом проспект повинен був початися від вул. Московської, яка на той час була центральною вулицею Печерська, і через низку англійських садів вести прямо до грандіозного завершення –монументальної архітектури головного будинку Університету. Тобто за планами В.І. Беретті головний будинок Університету повинен був стати композиційним центром і домінантою архітектурного ансамблю, який простягався б від університетської гори аж до Лаври і печерської цитаделі. Членування східного фасаду цілком відповідало таким завданням.

Фото 3. План території Університету [5, с. 17], складений В.І. Беретті на Санкт-Петербурзькому етапі проектування, з регулярним садом перед фасадом з апсидами

Зрозуміло, що не міг митець не приділити увагу і організації просторів перед фасадом з апсидами. Ще на Санкт-Петербурзькому етапі проектування він планував розбити перед цим фасадом сад (див. фото 3).

Відповідно передбачив більш дрібне членування фасаду, розраховане на сприйняття будинку з менших відстаней і на встановлення візуального зв'язку між більш дрібними деталями фасаду і фактурою рослин у саду. На той час підхід, при якому палаци розміщували головним фасадом до громадських місць, а перед заднім, як правило більш м'яко вирішеним фасадом, розбивали сад, був цілком традиційним і поширеним у десятках країн

Європи [6]. Тому намір митця створити сад перед західним фасадом був цілком логічним, і доказом твердості його наміру є події, описані нижче.

В середині 1835 року, тобто у час, коли В.І. Беретті приїхав на місце майбутнього будівництва, у Києві обговорювалася ідея створити університетський ботанічний сад поблизу Золотих Воріт. Митець відхиляє цей варіант. У рапорті Міністру народної освіти від 19 липня 1835 року В.І. Беретті пише, що те місце: «...найдено неспособным, почему для показания причины снял с натуры местоположение со всеми оврагами и существующими около Золотых Ворот укреплениями, которое со сделанными по сему предмету суждениями будет представлено Вашему Превосходительству...» [4, с. 84]. І тут же пропонує розбити ботанічний сад поза головним будинком

Університету, що цілком відповідало початковим намірам митця. До обговорення запропонованого місця були долучені фахівці – представники Університету. Ботаніки цього разу не підтримали ідею В.І. Беретті, оскільки «новое место, состоящее из неровных голых покатоостей с холмами и рвами, требует первоначально больших земляных работ для уравнивания и приведения в надлежащий вид, способный к устройению там сада и садовых зданий...» [4, с. 65] і, крім того, вказували на безплідність землі, незахищеність від вітрів і неможливість організувати полив та догляд за рослинами.

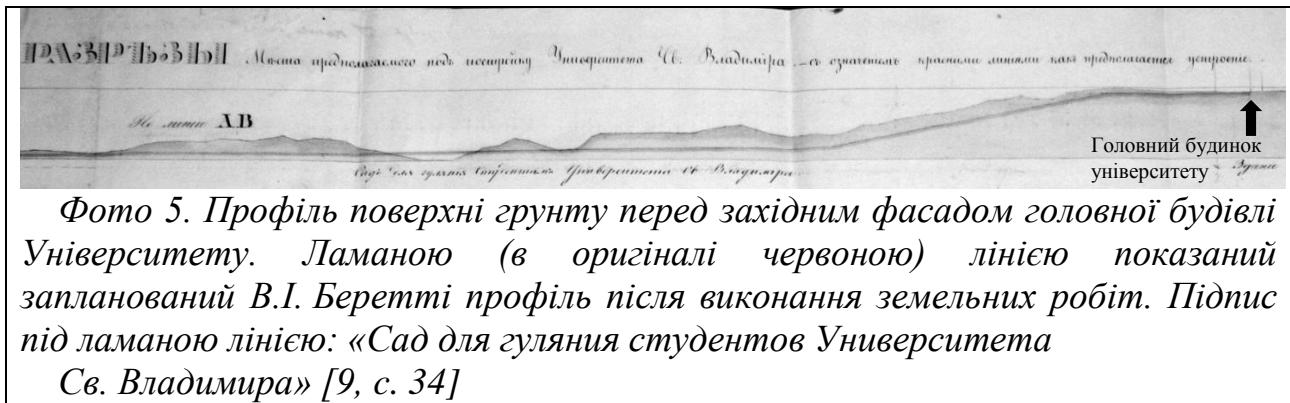

Фото 4. Фрагмент генерального плану Києва з територією Університету станом на 1836 рік [7]

Цікаво, що на той час ця земля вже була передана Університету (див. фото 4), і зроблено це було без клопотання з боку курівництва Університету або попечителя київського навчального округу, про що свідчить відсутність у керівництва Університету чітких планів щодо її використання. Так, ректор М.О. Максимович лише робить припущення щодо цільового використання вже фактично виділеної землі: «...часть нового места за университетским зданием предназначить для небольшого

английского сада, где можно завести несколько гряд с растениями для лекционных и студенческих занятий...» [4, с. 65]. Тому є підстави вважати, що ця земля була передана Університету за ініціативи В.І. Беретті. Очевидно, аргументи митця щодо відносно недорогого створення саду, про який йдеться нижче, на неперспективних для забудови землях могли виявитися вагомими для військового генерал-губернатора, відповідального за виділення землі. І це теж підтверджує серйозність намірів митця створити сад перед західним фасадом Університету.

Повернемося до хронології подальших подій. В.І. Беретті був вимушений зважити на аргументацію представників Університету і запропонував для розміщення ботанічного саду два варіанти в інших місцях Києва з більш плодючою та рівною землею. Повноважні представники Університету Бессер і Андржийовський зупинилися на їх розгляді і взагалі відмовилися від варіанту створення ботанічного саду поза корпусом Університету [8, с. 28-30].

Фото 5. Профіль поверхні ґрунту перед західним фасадом головної будівлі Університету. Ламаною (в оригіналі червоною) лінією показаний запланований В.І. Беретті профіль після виконання земельних робіт. Підпис під ламаною лінією: «Сад для гуляння студентів Університета Св. Владимира» [9, с. 34]

Втім В.І. Беретті залишався послідовним у своїх намірах, і у 1838 році, коли уряд і міська влада відмовилися передати Університету відповідні землі, В.І. Беретті знову повертається до обговорення можливості створення ботанічного саду поза головним будинком Університету. В решті решт у 1838 році ця ідея була підтримана Університетом.

Твердість та енергія, які В.І. Беретті проявив у відстоюванні ідеї створення саду перед західним фасадом Університету, свідчать про одне: митець мав чіткі наміри розбити сад перед фасадом з апсидами. А той факт, що головний корпус Університету був будівлею палацового типу, дозволяє стверджувати, що митець ставив перед собою мету створення тут комплексу садово-палацового типу на кшталт західних зразків, про що було зазначено вище.

Крапки над «і» у цьому питанні дозволив би розставити генеральний план, розроблений В.І. Беретті у 1840 році. Проте його не вдалося знайти в архівах. І все ж підтвердженням вище наведених висновків є переріз, представлений на фото 5. Він має підпис В.І. Беретті і зареєстрований у Комітеті зі зведення будівель Університету 21 листопада 1836 року [9, с. 34]. (Як було зазначено вище, у цей час Університет відмовився від створення ботанічного саду за головним будинком Університету, тому буде правомірним припустити, що на перерізі показана чиста ідея митця без урахування потреб ботанічного саду). З фото однозначно випливає, що В.І. Беретті планував вирівняти ґрунт у яру і створити тут «Сад для гуляння студентів Університета Св. Владимира». Видно також, що той сад планувалося створити на всій виділеній на той час землі на захід від головного корпусу Університету (див. фото 4).

З усього цього випливає, що митець виношував наміри створення комплексу садово-палацового типу з головного будинку Університету і університетського ботанічного саду. У такому комплексі західному фасаді була відведена роль домінанти у садовому просторі, а роль саду в цьому випадку була традиційною для всіх успішних садово-палацових комплексів і полягала головним чином у тому, щоб створити умови для найбільш вигідного подання архітектури палацу: сад повинен був стати коштовним оздобленням для його домінанти – палацу.

Далі виникає закономірне питання: який тип саду – регулярний чи пейзажний – планував створити тут В.І. Беретті? Переріз, наведений вище, не дає відповіді на це запитання. Втім навряд чи В.І. Беретті міг планувати розбивку регулярного (класичного французького) саду перед західним фасадом Університету. По-перше, регулярний сад, на відміну від пейзажного, не допускає поперечних нахилів поверхні землі, і вирівнювання ґрунту під регулярний сад вимагало б значних витрат. По-друге, суспільство в ту добу більш прихильно ставилося до англійських (пейзажних) садів. Як приклад, з процитованого вище листа М.О. Максимовича від липня 1835 року з висновком зі спільного з В.І. Беретті огляду місця за Університетом випливає, що вже тоді обговорювалися плани створення тут англійського саду для відпочинку студентів. Це не дивно, тому що на середину 19 століття, коли відбувалося зведення головної будівлі київського Університету, кращі англійські сади вже існували понад сто років і були добре відомі у Європі, а у Російській Імперії на той період припадає розквіт романтичних англійських садів. У аристократів тієї доби навіть існувала певна мода на пейзажні сади в англійському стилі. Ідею створення англійського саду міг висловлювати і сам В.І. Беретті. Тому варто зупинитися саме на такому типі саду і, зокрема, розглянути більш детально, як в англійських пейзажних садах організовували садові простори біля палацу.

Домінантою і композиційним центром у всіх найбільш успішних англійських садах доби романтизму є палац. Палац у такому саду незмінно належав до класичного стилю з притаманною такому стилю величиною та шляхетністю. Розміщували палац на верхній точці рельєфу, щоб його маса приємно контрастувала з повітрям неба. Якщо з тієї чи іншої причини в англійському саду палац відсутній, садовий простір втрачає домінуючу і з'являється певна монотонність. Прикладами таких садів не цілком вдалих садів є всесвітньо відомий сад Стоурхед (Stourhead) в Англії, недоліком якого вважають відірваність палацу від саду, або наші сади – Тростянець, Софіївка чи Олександрія. Цей недолік наявний і у парковій частині ботанічного саду, де головна будівля Університету повністю відділена від саду щільною посадкою дерев та кущів (див. фото 1 і 2). У таких садах монотонність можна послабити використанням численних скульптур і архітектурних форм, але її неможливо позбутися повністю.

Просторова структура англійського саду доби романтизму доволі складна, має семантичний підтекст. Серед численних просторів англійського саду простір перед палацом буде правомірно назвати головним або центральним. Цей простір порівняно простий: до фасаду прилягає луг, який спускається в обрамлені дерев униз до озера, яке стилізувало ріку, а потім має більше чи менше продовження за водною гладдю. Від простоти організації простору

перед фасадом палацу виграє насамперед сам палац: м'яка фактура трав'яного покриття базової площини, як і небо, контрастно підкреслюють масу палацу. Обрамлення з дерев теж ефективно акцентує увагу на палаці.

Фото 6. Організація садового простору біля палацу у англійському саду Стоу (Stowe), Англія, закладеному у 1853 році

У такий спосіб сформований центральний простір біля палацу в саду Стоу (Stowe) [6] в Англії, визнаного найкращим англійським ландшафтним садом (див. Фото 6). В Україні на таких композиційних принципах побудовані центральні частини англійських садів у Качанівці, Сокиринцях.

Таким чином з'ясуємо, що у розпорядженні архітектора В.І. Беретті були всі складові, необхідні для успішної розбивки палацової частини справжнього англійського саду – і величний будинок палацового типу у класичному стилі, і

його розташування на верхній точці університетської гірки, і схил від палацу вниз на відстань, достатню для того, щоб створити луговий простір, який відповідав би монументальності архітектури головного будинку Університету. Відповідно, можна зробити висновок, що хоча у цілому розмір ботанічного саду явно недостатній для створення тут повноцінного англійського парку, проте можливість сформувати центральний простір біля головного будинку Університету у митця була.

Для перевірки актуальності вищенаведених ландшафтних ідей В.І. Беретті для сьогодення нами була розроблена комп'ютерна модель. Вона містить не лише ботанічний сад, але і найближчу забудову навколо саду. При розробці моделі бу в вибраній нахил лугу 13% як такий, що забезпечує оптимальний вид на головний будинок Університету з будь-якої точки створюваного центрального простору ботанічного саду. Основні ракурси представлені на фото 7 і 8. Ширина нетіньового простору у найширшій частині лугу становить приблизно 100 метрів, довжина простору – 250 метрів, що достатньо для утворення простору глибинного типу. Біля головного будинку Університету передбачено створення тераси з партером з квітами або стриженими кущами і оглядовим майданчиком. Саме сюди пропонується перевести рух людей між вул. Л. Толстого і бульваром Тараса Шевченка. Тераса відділена від лугу підпірною стіною заввишки 2 метри (фото 9), на яку покладено додаткову роль огорожі ботанічного саду типу «ha-ha». Обсяг земляних робіт не перевищує 20 000 м³ (фото 10).

Фото 7. Вид на головний будинок Університету з нижньої точки яру

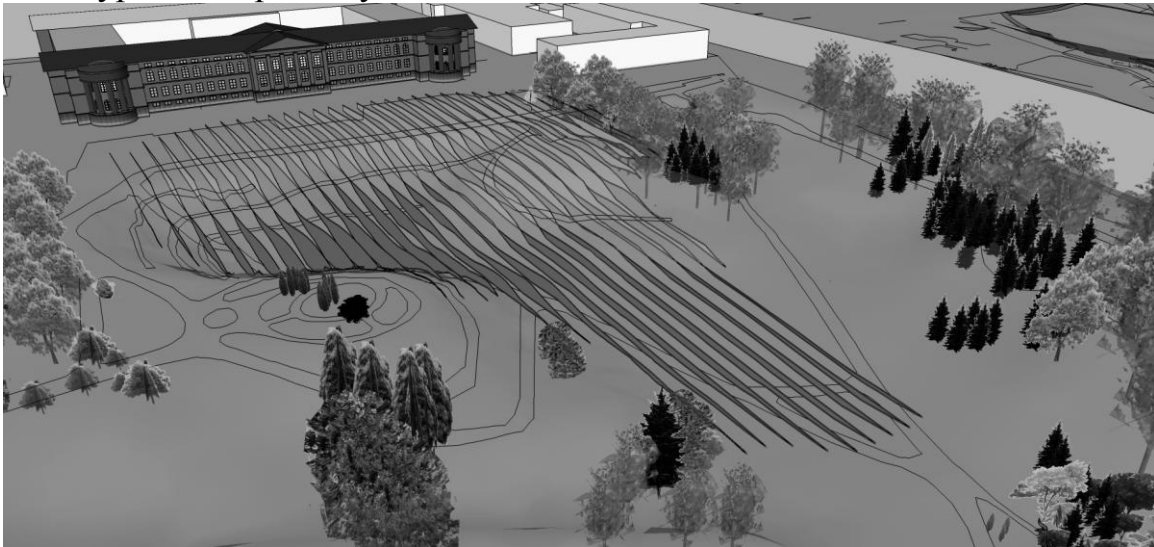

Фото 8. Краєвид з тераси біля головного будинку Університету

Фото 9. Вид на терасу перед головним будинком Університету. Видно партер і підпірну стіну, яка відділяє терасу від луку.

Судячи з фото 7, головний корпус університету відмінно виконає роль доміанти. На фото 8 простежується певне втручання багатоповерхової забудови у центральний простір саду, втім воно поки що не перешкоджає домінуванню головного корпусу Університету і, відповідно, не набуло критичного значення. Втім слід зауважити, що поява ще двох-трьох таких будинків здатна поховати ландшафтні ідеї В.І. Беретті на наступні сотні років. Але поки що представлені фото свідчать, що потенціал для створення історичного саду у цій частині ботанічного саду є, і на сьогодні цілком можливо утворення центрального садового простору, гідного величі архітектури Університету.

Фото 10. Схема переміщення ґрунту з зон, позначених світлими площинами, у зони, позначені темними площинами.

Таким чином, представлені вище дослідження історичних фактів і ландшафтних ідей В.І. Беретті, пов'язаних з його роботою над ботанічним садом, дозволяють зробити висновок, що митець вбачав створення тут комплексу садово-палацового типу, який складався б з головного будинку Університету і ботанічного саду, вирішеного у стилістиці англійського саду. Ландшафтні ідеї В.І. Беретті залишаються актуальними й зараз, проте при продовженні зведення багатоповерхових будинків навколо ботанічного саду перспектива створення тут історичного парку буде втрачена.

Список використаних джерел

1. Альошин, П. Батько і син Беретті (З архітектурної спадщини) / П. Альошин // Архітектура Радянської України. — 1938. — № 3, с. 39-50.
2. Бутник-Сіверський, Б. Вікентій Іванович Беретті в Києві: науково-технічний звіт / Академія архітектури, Інститут історії і теорії архітектури, - К., 1945, 135 с.

3. Грицай, Н. Киевский период творчества В. И. Беретти: дис. канд. архитектуры / Николай Алексеевич Грицай; Акад. архитектуры УССР, Ин-т истории и теории архитектуры. - К., 1950. - 215 с.
4. Переписка об утверждении проекта архитектора Беретти здания университета // ДАК, ф.16, опис 469, справа 662, 159 с.
5. Фотокопии плана постройки Киевского университета // ДАК, ф. 241, опис 1, справа 1, 17 с.
6. Шпагин, В. Лекції з історії світового дизайну садів : у пошуках балансу архітектури і природи: [навчальний посібник] / В. Ф. Шпагин. - К.: Логос, 2012. - 120 с.
7. Фотокопии планов города Киева за 1753 – 1838 гг // ДАК, ф. 239-оц, опис 1-оц, справа 1а, 12 с.
8. Об избрании места для ботанического сада, часть 1 // ДАК, ф. 241-оц, опис 2, справа 60, 76 с.
9. Переписка о разных бумагах в течение 1836 года // ДАК, ф. 241, опис 2, справа 13, 62 с.

Аннотация

Проанализированы ландшафтные идеи В.И. Беретти относительно парковой части ботанического сада. Показано, что он планировал создать здесь целостный комплекс садово-дворцового типа в составе главного здания Университета и ботанического сада, и для этого предлагал на овражной части ботанического сада разбить пейзажный сад в английском стиле. Подтверждена актуальность этих идей В.И. Беретти для наших дней.

Ключевые слова: парковая часть, ботанический сад, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, главное здание Университета Св. Владимира, архитектор В.И. Беретти, ландшафтная архитектура, английский сад, пейзажный сад, садово-дворцовый комплекс.

Annotation

It has been analyzed the ideas by V.I. Beretti related to park section of the Botanical Garden and revealed that the main idea of V.I. Beretti was to create there the holistic palace-garden complex consisting of the main building of the University and Botanic Garden. For this he suggested to use ravine lands to create there the romantic English landscape garden. It has been confirmed the feasibility of this idea of V.I. Beretti for our time.

Key words: park section of the Botanical Garden, Taras Shevchenko National University of Kyiv, the main building of St. Vladimir University, architect V.I. Beretti, Garden Design, English landscape gardens, palace complex.